

Het Paradijs Van De Arbeider: Tuindorpen en Tuinsteden

NIEUWSBRIEF 4 EVM FEBRUARI 2025

'Het Paradijs van de Arbeider: Tuindorpen en Tuinsteden' is de titel van de expositie in het museum Het Schip in Amsterdam. In deze expositie wordt de geschiedenis van het Tuindorp en de Tuinstad verwoord en verbeeld. De meeste van onze lezers zullen bekend zijn met deze geschiedenis, maar voor degene met een andere achtergrond: De Tuinstad is een concept waarbij rondom de centrale stad kleine kernen met veel groen en gemeenschappelijke voorzieningen worden gebouwd. De kernen mochten niet groot zijn, maximaal 32.000 inwoners. Deze kernen waren bedoeld voor de huisvesting van arbeiders. De Tuinstadgedachte is een reactie op de industrialisatie eind 19^e, begin 20^e eeuw, waardoor veel arbeiders en hun gezinnen naar de stad trekken. De huisvesting in de steden was echter zeer slecht (krotten en sloppen), wat onder meer leidde tot gezondheidsproblemen. Nieuwe kernen rondom de steden, met veel groen en voorzieningen, moesten een bijdrage leveren aan het oplossen van het probleem. Het is Ebenezer Howard die het concept van de Tuinstad in zijn boek *'Garden Cities of To-Morrow'* heeft uitgewerkt.

Foto 3: Museum het Schip in Amsterdam, waar de expositie over Tuindorpen en Tuinsteden te bezoeken is

De Tuinstadgedachte is in volledigheid niet of nauwelijks uitgevoerd. Wel zijn in verschillende landen, onder andere in Engeland, Duitsland en België in de jaren 20 en 30 vorige eeuw veel Tuindorpen gebouwd. Deze Tuindorpen hebben veel kenmerken die bij de Tuinstadgedachte horen. Ook in Nederland zijn diverse Tuindorpen gebouwd o.a. in Amsterdam-Noord, Agnetapark in Delft, Pathmos in Enschede en Heijplaat in Rotterdam.

Hilversum is echter de stad die onder leiding van de architect Dudok de Tuinstadgedachte in hoge mate heeft gerealiseerd.

De Tuindorpen waren relatief klein van opzet. Er moest gezorgd worden voor een dorpse sfeer, waarin gemeenschapszin belangrijk was. Onder andere in het bestaan van veel verenigingen en gemeenschappelijke voorzieningen kwam deze gemeenschapszin tot uitdrukking. De stedenbouwkundige opzet kenmerkt zich door een homogene, herkenbare opzet van vaak een grote schoonheid en hoge kwaliteit. Maar ook de afzonderlijke woningen zijn vaak door het aanbrengen van ornamenten duidelijk herkenbaar. Er is aandacht aan besteed. In een aantal Tuindorpen is ook sprake van poortgebouwen, die het eigen karakter nog versterken. Er is veel ruimte voor groen inclusief moestuinen voor de bewoners. De uniformiteit van de gevelstructuur (vaak baksteen en zadeldaken), met daarin afwijkingen per woning, draagt bij aan de herkenbaarheid van het Tuindorp. Deze homogeniteit en herkenbaarheid is mede het gevolg van een duidelijke aansturing bijvoorbeeld door de architect Dudok in Hilversum en wethouder Wibaut in Amsterdam, maar ook doordat de betekenis en de taal van het Tuindorp internationaal goed voor het voetlicht werd gebracht.

Een aantal Tuindorpen is gebouwd door de directies van fabrieken, later ook, al dan niet samen met de fabrieken, door woningbouwverenigingen en gemeenten. Het waren onder andere woningbouwverenigingen waarvan het bestuur bestond uit arbeiders die ook in de fabrieken werkten. Arbeiders en hun gezinnen vormden het dagelijks leven en beheerden, naast fabrieken, woningbouwverenigingen, kerken en gemeente mede de gemeenschappelijke voorzieningen. De invloed van de religieuze en socialistische organisaties op de sfeer en de cultuur in de Tuindorpen was groot. Het perspectief en de beleving van de betrokken partijen was verschillend. Voor de fabrieksdirecteuren was het belangrijk dat ze beschikten over gezonde arbeiders, zowel fysiek als psychisch. Naast idealisme was een goede reproductie van de arbeid een belangrijke drijfveer. Voor de gemeente gold de uitvoering van de woningwet gekomen in 1901. Volkshuisvesting werd onder andere naast onderwijs en gezondheidszorg een belangrijk punt op de politieke agenda. De woningbouwverenigingen waren de uitvoerders van de woningwet. Zij hadden afzonderlijk ook eigen drijfveren vaak gebaseerd op religie en/of ideologie. Voor deze verenigingen (en voor de kerken en scholen) was het belangrijk dat de bewoners woonden en leefden volgens de betreffende overtuiging. Voor de arbeiders en hun gezinnen was de verbetering van hun gezondheid- en huisvestings situatie uiteraard heel belangrijk.

In elk Tuindorp waren diverse gemeenschappelijke voorzieningen: onder andere kerken, buurthuis, scholen en verenigingen. Het in standhouden en bevorderen van de gemeenschapszin was belangrijk. Deze gemeenschapszin werd gefaciliteerd door bovengenoemde voorzieningen. Vaak waren deze voorzieningen georganiseerd rondom een religie en/of een ideologie. Ze werden top-down georganiseerd zouden we nu zeggen, maar als je katholiek was hoorde je van generatie op generatie bij de katholieke gemeenschap met haar eigen rituelen. Dat gold ook voor de socialisten en ook voor de protestanten. Er was ook sprake van gedwongen winkelnering. Bewoners moesten hun boodschappen doen bij de winkeltjes, die door de fabrieken waren opgezet.

Gemeenschappelijke en collectieve aspecten in de Tuindorpen

Een integraal onderzoek, analyse en aanpak van de Tuindorpen volgens de EVM benadering zou mogelijk interessant zijn. Dit inclusief een cultuur-historische analyse en een waardenanalyse. Onze handen jeuken. De vraag bij een dergelijke analyse zou kunnen zijn: hoe kunnen we de Tuindorpen zodanig behouden en verbeteren dat de betekenis van dit erfgoed in de toekomst fier overeind blijft.

We willen in dit artikel de nadruk leggen op een aantal gemeenschappelijke en collectieve aspecten van de Tuindorpen.

Het Tuindorp heeft, zoals eerder gezegd, een homogene, harmonieuze en herkenbare stedenbouwkundige structuur met daarbinnen een uniforme gevelstructuur. Deze opbouw en structuur werd mogelijk door een duidelijke sturing, eerst vanuit de fabrieken en later met name vanuit de overheid. Ook de aanwezigheid van gemeenschappelijke voorzieningen is duidelijk een collectief aspect van de Tuindorpen uit de jaren 20 en 30.

De betekenis van het Tuindorp was meer dan een verzameling woningen, openbare ruimte en voorzieningen. De stedenbouwkundige opzet van een Tuindorp stond voor een bepaalde leefwijze. Deze leefwijze wordt gekenmerkt door gemeenschapszin in de vorm van gebruik maken van de gemeenschappelijke voorzieningen, elkaar ontmoeten, elkaar helpen, activiteiten met elkaar doen etc. Het zorgt voor een zekere mate van sociale cohesie. Sociale cohesie betekent dat je er niet alleen voor staat, samen sta je sterker, samen plezier maken etc. Wel langs de eigen geloofslijn.

De betekenis van de Tuindorpen behouden en verbeteren

De Tuindorpen zijn een belangrijk erfgoed. Voor nu en in de toekomst is het belangrijk om te onderzoeken hoe de betekenis en de rijkdom van dit erfgoed kan worden behouden en verbeterd. De verduurzaming van dit erfgoed staat op de agenda. Daarbij zal aangesloten moeten worden op de fysieke duurzaamheidsaspecten van de Tuindorpen zelf, zoals de karakteristieke stedenbouwkundige structuur inclusief gevelstructuur. Daarnaast zal er ook aandacht moeten zijn voor de sociale duurzaamheid: het in standhouden van de gemeenschappelijke voorzieningen en het (opnieuw)bevorderen van de gemeenschapszin.

Er zijn echter ook nieuwe fysieke vraagstukken zoals de isolatie van woningen, het energie- en warmtevraagstuk. Sociale vraagstukken zouden kunnen zijn de behoefte aan zorg. De vraagstukken per Tuindorp zijn uiteraard verschillend

Wij denken dat een integrale en collectieve aanpak van de Tuindorpen noodzakelijk is om de betekenis en de rijkdom van dit erfgoed in de toekomst te behouden.

Willen we dat, kunnen we dat en hoe moet dat dan?

Een aantal noties over de toekomst van het collectieve.

Een mooie toekomst voor het collectieve ?

Vanaf de jaren zestig vindt de ontzuiling van het maatschappelijk leven plaats. Burgers herkenden zich steeds minder in een religie en of ideologie. Het betekende het geleidelijk verdwijnen c.q. het veranderen van de cultuur op verenigingen, scholen etc.

Deze ontwikkeling wordt ook wel de vermaatschappelijking, dan wel de secularisatie van het leven genoemd. De rol van de overheid wordt belangrijker. De verzorgingsstaat: 'van de wieg tot het graf' doet zijn intrede. Voor een deel springt de overheid in het ontstane gat door de ontzuiling. De toename van de betekenis van de overheid uit zich in meer beleid en wetten over steeds meer aspecten van de samenleving, maar ook in een toenemende bureaucratie en paternalisme. De weerstand tegen het laatste groeit. De behoefte aan meer vrijheid, individuele vrijheid, neemt toe. Deze ontwikkeling loopt vrijwel parallel met een toename van de massaproductie, massa consumptie en wat later met de globalisering van ons bestaan. Op alle fronten neemt de individualisering toe. Vanaf eind jaren tachtig en de negentiger jaren wordt de roep om minder overheid en meer markt steeds luider. Het neoliberalisme doet zijn intrede. Collectieve, publieke voorzieningen zoals bijvoorbeeld, energievoorziening, gezondheidszorg en huisvesting worden overgedragen aan de markt. De afgelopen jaren laten zien waartoe dat heeft geleid. Ook de markt lukt het niet om betaalbare voorzieningen op tijd te realiseren, denk bijvoorbeeld aan het woningvraagstuk en bij de overheid is de procesmatige en inhoudelijke kwaliteit aanzienlijk verminderd en is er geen sprake van regie. Zie daar de situatie van de systeemwereld. Burgers zijn boos en gefrustreerd over het feit dat veel maatschappelijke vraagstukken waar zij mee te maken hebben niet worden opgelost (o.a. woningnood, zorg, bestaansonzekerheid). Een deel van hen ziet migratie als een van de oorzaken van het bestaan van deze vraagstukken. Maar er is ook hoop. Lage en middeninkomens zoeken een uitweg uit de ontstane situatie. Één van die uitwegen is die van collectieve zelforganisatie van bewoners en werkenden. Mensen willen minder afhankelijk zijn van de overheid én van de markt. Zelforganisatie is daar onder andere een antwoord op. De afgelopen jaren neemt zelforganisatie op allerlei terreinen toe; broodfondsen, energie coöperaties, zorg coöperaties, CPO's, woon coöperaties, eco- dorpen etc. Zeker deze beweging is nog niet groot, maar zou dat wel kunnen worden.

Deze tendens naar meer zelforganisatie zou samen kunnen gaan met het versterken van de publieke waarden en de publieke rol en bijdrage van de overheid bij het oppakken van de collectieve vraagstukken. De overheid kan daarbij geholpen worden door haar burgers en bedrijven onder andere door het zogenaamde Burgerberaad en door bovengenoemde zelforganisaties te laten participeren in de beleidsontwikkeling van de overheid. Voor het behouden en verbeteren van de Tuindorpen zijn bovenstaande ontwikkelingen van belang.

De betekenis en de waarde van het erfgoed Tuindorp behouden in combinatie met verduurzaming

Wij denken dat de betekenis van het erfgoed Tuindorp in combinatie met verduurzaming behouden kan worden langs twee collectieve benaderingen. De eerste is dat de overheid haar publieke verantwoordelijk neemt om de betekenis van het erfgoed Tuindorpen te behouden. Dat betekent dat zij in samenwerking met de woningcorporaties, de erfgoedorganisaties en de zelforganisaties in de Tuindorpen een actieve, integrale, collectieve aanpak voor staat m.b.t. de belangrijkste fysieke kenmerken van het Tuindorp.

De tweede collectieve benadering is dat in de Tuindorpen zelforganisatie van bewoners en bedrijven in samenwerking met woningbouwverenigingen en erfgoedorganisaties bijvoorbeeld op het gebied van energie en warmte wordt gestimuleerd. Maar uiteraard kan het ook gaan om zelforganisatie van de zorg, het beheer van de openbare ruimte etc. Per Tuindorp zal inhoud en vorm van de zelforganisatie van bewoners en bedrijven verschillen. Elementen uit de organisatie van de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig zouden behulpzaam kunnen zijn bij het maken van een nieuwe organisatie gericht op het behoud en de verbetering van de Tuindorpen. Daarbij zal nadrukkelijk aangesloten moeten worden bij het wonen, leven en de dagelijkse praktijken van de bewoners en hun behoeften. Niet een populistische benadering ('het volk wil') maar een serieuze benadering van de frustraties, behoeften en praktijken van de bewoners. Zonder dat mislukt elke effectieve, collectieve aanpak.

De combinatie van actief publiek handelen van de overheid én zelforganisatie van bewoners en bedrijven in samenwerking met woningcorporaties en erfgoedorganisaties zal ons inziens bijdragen aan het behoud en de verbetering van het erfgoed Tuindorp.

Of zoiets